

հոգաբարձութիւնը շնորհակալութեամբ կը ծառացանք թէ հանգացելոյն մայըը տիկին Եփթիկ Մ. Համամանեան իր որդւոյն վերջին կամքը յարգելով կալուածոց հոգաբարձութենէն ամբողջապէս ստացած է յիշեալ 80 օոր. ոսկին և յատկացուցած է ի պէտո Ազգ. Հիւանդանոցի:

— ԿԱՐԻՆԻ տեղապահ Զ.աւէն Ռ. Պ. անցեաները Պայտագիտի կողմերը գնաց, մասնաւորապէս որբանոցի մը բացման խնդրոյն համար Այդ կողմերը ձմեռը սկսած է արդէն և սարու ձմեռով ծածկուած էն. այս հանգամանքներուն մէջ աղքատ և անոր աղայոց պատոպարութեան խնդրով բաւական կարեռութեամբ մէջաղ կելլէ, որուն գարման մը խորհած էր նպաստից Յանձնաժողովը՝ գործադրութիւնը յանձնելով Զ.աւէն Վ. իւ Յիշեալ տեղապահն՝ Վլաչենուտս, Թօրքագալէէն, Գալաքիլսէէն անցեր և տեղացիներու կողմէ պատուով ընդունուեր է, բայց որպէնաւ իր ըուն նպատակը որբանոցի մը հաստատութիւնն էր, կերեաց որ Երկար ատեն մնալու ժամանակ չէ ունեցեր: Այս մէկ քանի տեղերը որբանոցի բացման անյարմար ըլլուրով վերջապէս կորոշուի Պայտագիտի մէջ բանալ նոյն որբանոցը և Հոգաբարձութիւնը մը կընալուի նախադահութեամբ Քաջըներունի Ներսէս քնն իւ Զ.աւէն Վ. Խ. Քիլսէէն վանկին հաշեւներս ալ նայելով, այս առարուան ցորենի հասոյթէն 100 քելէ ցորեն աւելի կը գանէ և նոյն որբանոցը կը զեկէ: Այս կարդագրութիւնները ըլլալէ յետոյ, որքերուն, որոնք թուալ 21 են: որբանոցի նորենաթիր հոգաբարձութեան կողմէ Ազգ. Վարդապատանին մէջ թէյ արուելէ յետոյ աեղացիները մէկ Երկու որը առնելով տունենին տարեք էն, մինչև որ տեսնուին որբանոցին նախական պատրաստութիւնները նոյն շաբթուն կերպիկ օրը Պայտագիտի եկեղեցին մէջ հոգեհանդիսաւ կատարուեր է հանգուցեալ Յանչեանցի հոգւոյն համար: Եկեղեցին բազմութեամբ լեցուեր է և Ներսէս քնն. Քաջըներունի Պատարագ մատուցեր է: Սեղանին առջև գաղազ մը գրուեր է ու քողով ծածկուած, որուն վրայ Երկու պատի զրուեր էն: Որբերը շարուեր են գաղազին քոլ, ու ժամապէտներով զարգարուած մաներ ի ձեռին: Պատարագի Ներսէս քնն. Քիլսէս նաև որբանոցին անօրէն Անդրսութ էֆ. գամբանականներ աբտաստանելով ի վեր հաներ են Յանչեանցի մարդուակական զդացումները: Այս կերպով Զ.աւէն Վ. կարգազրեր է որբանոցին բացման խնդրով. բայց թէ ի՞նչ կարգադրութիւն եղեր է Պայտագիտի միճակացն անսպառ զործերուն համար, յայտնի չէ տակաւին, արդիւցին կը սպասէնք: Միայն այս տեղեկութիւնները մէջ հաղորդողները կըսն թէ Զ.աւէն Վ. Բառին և այլ կարգ մը գիշեր այ-

ցելելով քարոզ խօներ և մէկ մէկ վարժարան բացեր է այդ կողմերը. յանձնաբարելով որ տեղացի աղդացինները իրենց մէջոցներով կառավարուին զանոնք:



ՄԱՐՏ ՄԻՒԼԵՐ և ՆՈՐԾ ՎԵՐՋԻՆ ԴԱՐԾԻ *

Եօթանառուն և եօթ սարեկան հասակում մեռաւ և զարուս նշանաւորագոյն զիանականներից մինը: Օկտոբրափ համալսարանի համեմատական լեզուարանութեան ուսուցչութեալ Մաքս Միւլեր: Նորա կեանքը հետաքրքրական պիտի լինի: Արարտ շի ընթերցողների համար այն պատճառով, որ իւր աշխատանքի մեծադոյն մասը արևելեան կրօնների և մասամբ քրիստոնեանութեան ուսումնակիրութեան է, նուիրել: Հետեւալ տաղերը աւելի կարգեն մեր խօսքը: Մաքս Միւլեր ծնուել է 1823 թուին Գինայում ուր նորա հայրը զուքսի զրագարանավեսն էր: Նաև վազ զրկուելով իւր ձնողներից Մաքս Միւլեր համալսարանը զասական լեզուարանութեան և փիլիսոփայութեան բաժինը և ուսուցչութեալ Կարրուսի տանը: Յեայ մատելայցիցի համալսարանը զասական լեզուարանութեան և փիլիսոփայութեան բաժինը և ուսուցչութեալ Ալեքսանդր 1844 թուից արդէն Մաքս Միւլեր իւր վերայ զարձրեց ամենի ուշադրութիւնը սանեսկրիա զասական հեղինակների: Բարգմանութեամբ: Խ. կըրթութիւնը կատարելագործելու նպատակի անցաւ Էկրինի Փարիզ, ապա զնաց Անդոն, ուր դերմանական հիւպատոսի հովանաւորութեան շնորհիւ: Արեւելեան: Հնդկասանի ընկերութիւնից հրաւել տաշաւալ թարգմանել ՚իդ վեդան, Հնդկական ամենաշին զրական յիշատակարանը որի վերայ 26 ապրի և աշխատել, ապա հրատարակեց հին սանսկրիտ

* Քաղուածօրէն բազմանուած և Նեդքլա շարարերից և Allg. Zeit. Beilage-ից:

զրտակնութեան պատմութիւնը», սանսկրինի քերականութիւն և ուրիշ մի քանի աշխատութիւններ:

1850 թ. Մ. Միւլլեր վերջնական կերպով հաստատում է 0կափորատում և նաև նորագոյն լեզուների և զրականութեան և ապա՝ համեմատական լեզուարանութեան դասեր է աւանդում։ Ֆրանկ-Պրուսական պատերազմից յետոյց երբ Սարասրուրդում հիմնուեցաւ համալսարան՝ ի թիւս անուանի ուսուցչապեսների հրաւեր, սահացաւ և Մաքս Միւլլեր։ Նա ընդունեց առաջարկութիւնը, եկաւ Սարասրուրդ, բայց չենց նոյն տարբն դարձեալ Անգլիա դարձաւ, 0կափորտ ամուսնացաւ անդուհու հետ և ընդ միշտ մաց Անգլիայում։ Ուսուցչապեսութեան շրջանը աւարաելով՝ իւր ժամանակը նուիրեց զիտնական աշխատանքներին յատկապէս արևելեան կրօնների ուսումնասիրութեան։ Հետզհետէ լոյս տեսան նորա Արևելքի սրբազն գըրքերի ժողովածուները, թարգմանած այլ և այլ լեզուներով։ Բայց նորա ամենից նշանաւոր աշխատանքներն են լեզուազիտական դասախոսութիւնը հրասարակուած անդղիերէն և գերմաններէն։ «Դիցարանութեան փորձեր»՝ «Կրօնի ծագման և զարգացման մասին դասախոսութիւնը», մի շաբթ դասախոսութիւններ Բնական կրօնի, «Ֆիզիքական կրօն» և «Մարդարանական կրօն» և «Հոգեբանական կրօն»ի մասին։

Այս ցուցակից երեւում է, թէ ինչ ծանրակիւս հարցեր զբաղեցնում էին Մաքս Միւլլերին։ Բայց քննադատութիւնը՝ նորա դարձարարները լսու մեծի մասին խորութիւնից դուրկ է զանում։ Ուսուցչապես Երեկեր սցոսիւ է զնահատում նորա զործերը։ Մաքս Միւլլեր իւր ասպաննեւոր դասախոսութիւններով միջ հետաքրքրութիւն զարթեցրեց դեպի լեզուարանութիւնն ու զիտարանութիւնը։ Բայց նա ինքը բաւականի հարեանցի քննիչ էր առաջինի և երեակայութեանը չափանաց աշխատանքներին առողջ երկրորդի միջ։ Մանադեանների համար նորա տեսութիւնները շատ հետի են համարի լինելոց։ Նա աւելի իր սիրող (գելլեանա) քանի իր մասնագետ էր իւր առաքելուի միջ։ Բայց

չենց զրանով էլ հրապուրիչ էր զուցի և այնքան ժողովրդական դատաւութեամբ պերճախօսութեամբ և այն չնորհքով, որ կարողանում էր չոր ու ցամաք զիտութեանը հրապուրիչ ձեւեր ասպ նորա կրօնների քննութիւնը ծայրից ծայր լի է հետաքրքիր փառաերավ զաղափարներավ, աեղեկութիւններով, բայց խվառպէս այդ հարցերը մինչև արմատը չի քննել Մաքս Միւլլեր ևս նորա տեսութեան կրօնը սկիզբն է առել մի քանի առարկաների առ երեսիթ անսահմանութիւնից և բնութեան օրինաչափութիւնից։ Բայց մարդկիկ ինչպէս են անցնում այդ վերացական դաղափարներից մարմարացեալ չափանաց աշխատանքներին և գեերին։ Նա չի բացարում։

Մաքս Միւլլեր ի բնէ զեղարուեսապէս էր, որ երեւում է նորա մի քանի զրական երկերից։ Նա շատ հետի էր չոր զիտնականութիւնից, և ամեն մի զեղեցիկ, զուարթ և հետաքրքիր բան բնականօրէն արձագանք պիտի գտնելու նորա սրտում և փայլէր նորա երկերի միջ։ Բնութիւնը առատորէն չնորհէն էր նորան բնական և մտաւոր ձիբեր։ և շուտով հասաւ անուան ու փառի և աղահով ու պատուալ որ վիճակից նորա ծառայութիւնները զնահատուեցան չենց կենդանութեան ժամանակ և առատորէն փարձարուեցան։ Մաքս Միւլլեր այն զիտնականներից չէ, որ իւր գարից առաջ է անցնում և միայն յետոյ եկող սերնդից զնահատուում այլ՝ կարելի է առել նա ինքն իրեն կանխաց քաղելով իւր ցանածը լի ու լի։

Իւր մաշուանից քիչ առաջ նա վերջացրեց մի շաբթ ժողովրդականացրած յօդուածներ Զինասատանի կրօնները վերնազրով։ Այդ յօդուածներից վերջինն է «Բուղզայականութիւն» և քրիստոնեան թիւն վերնագրով աշխատանքներ մաղումից մի շաբաթ յետոյ։ Allg. Zeit.-ի Beilage-ն քաղուածօրէն միջ է բերում այդ աշխատանքեան համառօս բովանդակութիւնը, որից էլ մէսք ենք առնում։

Ուշադրութեան արժանի է որ միսիոնարների ձեռքով քրիստոնեութեան Զինասատանի փոխազրուելուց անմիջապէս յետոյ հա-

մակրութիւն է, նկատուում երկուսի միջ:
ձևաբիտ է, քրիստոնեութիւնը Զինաստա-
նում երեք պետական կրօն չե հրանարա-
կուել, բայց կար ժամանակ, որ կայսրից
և պալատից պաշտպանութիւն էր վայե-
լում: Միսիոնարները համարուում էին
օգտակար ուսուցիչներ, քանի նորա քաղաքու-
կանութեամբ չին զբաղուում:

Աւելի զարմանապի է այն հանդատանքը,
որ Զինասահմանի պետերը շատ վաղուց նկատել
էին քրիստոնէութեան և բռւղդայականու-
թեան մէջ եզած նմանութիւնը*:

Քըմատոննելութիւնը Զինաստանում քարոզուել է շատ փաղ ժամանակներից. Զինաստանում քըմատոննելական առաքելութեան դիմաւոր ներկայացուցիչները թ. դարում նեստորականներն եին, ինչպէս ապացուցանում է 781 թ. Հզիան-Գոյ կոչուած տեղում գտնուած արձանադրութիւնը: Տապօնի վանքում բուզգայականներն ու քըմատոննեաները բարեկամարար ապրում եին միասին: Նեստորական առաջին միտոնարը՝ Ոլոսուն Զինաստան է մոտել 635 թ. որ կայսրին ներկայանարուց յետոյ՝ իրաւունք սաացաւ երեք միւս կրօնների նման քարոզելու: Այդ կրօններն եին կոնֆուցիականութիւն, Լաոցականութիւն և Գոյ կամ բուզգայականութիւն, Երեքն ել յիշուած նեստորական արձանադրութեան մլ.ջ՝ «վարդապետութիւն», «ճանապարհ» և «օրէնք» անունով, իսկ քըմատոննելութիւնը՝ «հաշակաւոր վագապետութիւն»: Քըմատոննելութիւնը, ինչպէս երեւում է մեծ արագութեանք տարածուել է, Զինաստանում: Այս եզրակացնել կարեիր է այն հանգամանքից, որ հարիւր քաղաքում վանքեր կամին շինուած: Յետագայ գարերում հոգեոր հայոց գաղութ կազմութիւնը Հայկաստանի, Բակուրիա-

* ሰጋዬጥኩ ክ፣ በጥን ሰልዕስነጥሩትኩነት ካወል ካሱለሁ ፈርማ
በዚ ሙሉ፤ — የመሳዣዎች ሁከተኛ የመላቀዎች፤ «ም እዋን አው-
ጋዣዎች ዘመኝና፤ — የወያጅ እኩል ሰልጻዊ ሰዕዝ ሰዕዝ ሰዕዝ
በዚ የመላቀዎች፤ ሙሉ ማይኝሁ ሲል መግለጫነጥሩትኩነት
በዚ ካወል፤ በጥና ክብር እና ለጠጥሪዎችና የመላቀዎች
ከዚ ወደፊት ይሰጥ፤ በዚ መግለጫነጥሩትኩነት ሰዕዝ ሰዕዝ
ከዚ የመላቀዎች፤ ስጋዬጥኩ ክ፣ ሙሉ ማይኝሁ ሲል ሰዕዝ

յի, Պարսկաստանի և Զինաստանի մեջ կենացնի էր և բոլոր կրօններն ել հաւասարապես հանդուրժելիք: Քրիստոնեութիւնն ու բուդզայականութիւնն սկզբում մեծ յաջողութիւն ունեին Զինաստանում, բայց երբ հալածանք էր սկսում բուդզայականութեան դէմ նոյն հարուածը հանուում էր հաւասարապես և քրիստոնեութեան: Ավելայն մի հանգամանք առելի վկասակար էր քրիստոնեութեան համար. բուդզայականութեան կրած կորուսոր այնքան զգալի չէր, որովհետեւ շուտով նոր առաքելութիւններ էին գալիս, այն ինչ քրիստոնեանների հայրենիքի հեռաւորութեան սպասմառով, հետպհեա, հալածանքների պատճառով նուազեց նոյն թիւը և վերջապէս խոպառ ոչնչացան նորա:

Քիլիստոնէական առաքելութեան երկրորդ
զօրեղ հոսանքն սկսում է 16-րդ դարում
կաթոլիկ եկեղեցու սպասարքների ձեռքով:
Ժ. Դարը կաթոլիկ եկեղեցու համար ամենից
վուանդաւոր ժամանակներից մէկն էր. Հիւսի-
սային երկրներում 1.ութերի քարոզութեամբ
սկսուել էր բողոքականների անջատման գոր-
ծողութիւնը, որ սպասնում էր Ձլատել կա-
թոլիկ եկեղեցու զօրութիւնը: Բայց այդ եկե-
ղեցին ներքին այնքան ոյժ ունէր, որ այդ
մեծ ցնցմամբ ոչ միայն չկործանուեցաւ, այլ
մի տեսակ վերակենդանութեան շարժում,
մաքանին աշխայժ ստացաւ: Պատմական այս
երեսյթի հետ էր կտպուած և Զինաստանի
միաբնարութեան գործը: Նորա նշանաւոր
միաբնառութիւնները (կարգերը) Դոմինիկեանք,
Արանցիսկեանք և յատկապես Ճիզաւիթները
իրենց մաքում զբակ էին արեմուտքում ու-
նեցած կորուստների փախարէն՝ Զինաստա-
ում նոր երկրներ նուածել Հոռվիմ Աթոռի
համար:

Կաթողիկ եկեղեցու ուղարկած տուաքե-
իւնների մէջ ամենից նշանաւորն էր 1581
Տիգուիթ Տիկչիի առաջնորդութեամբ
խումբը որ լաւ պատրաստուած էր իւր
ունեութեան համար։ Միսիոնի անդամ-
ու միայն ուսումնասիրել էին Զինաց
ն ու սովորութիւնները, այլ և կրում
ուղղական վանականի հաղուստ՝ տե-
ների մէջ աւելի բարեկամական ընդու-
3

նելութիւն գտնելու համար։ Նորա շատ սիրով ընդունուեցան կայսեր և գիտական մանդարինների կողմից։ Ժամացոյցներով յատկապէս Ծիկչին մեծ յաջողութիւն և ընդունելութիւն էր գտնում մեծամեծներից, երբէք չմոռանալով միսիոներական նպատակը։ Կայնքան զգոյշ էր իւր զործի մէջ, որ յաճախ դժուար էր որոշել ինքն է կոնֆուցիոնի փարզապեսութիւնն ընդունել, թէ Չինացիներն են քրիստոնեայ դարձել։ Ճիզուիթիների զործը բաւական առաջան էր, նոյն իսկ 1644թ. մեծ յեղափոխութիւնը որպէս ներկայ մանջուրական կայսերական տունը կառավարութեան զլուխն անցաւ, չկարողացաւ ոչընչացնել նորան։ Ճիզուիթ հայրերից մէկը՝ Շաալ՝ թագաժառանգի դաստիարակն էր դարձել, այբի կայսրուհին և նորա որդին մինչեւ իսկ մկրտուեցան 1630թ.

Բայց այս յաջողութիւնը երկար չտևեց։
Մի քանի ոչ ճիզուիթ միսիոնարներ զանգա-
տուեցան պատին երկիւղ կրելով ճիզուիթների
բնած դիրքից։ Պապը արգելեց շինական
Տին և Նանդ-տի արտայայառութիւններն աս-
տուածութեան մասին և թոյլ տուեց միայն
Տինչու բառը, որ նշանակում է երկնից Տէր։
Բացի սորանից յայտնեց, որ շինական փիլիսո-
փայութիւնը դէմ է քրիստոնէական օրէնք-
ներին, թէ կռնչուցիուսի նախահարց պաշ-
տամունքը հերետիկոսութիւն է և միսիոնար-
ներին արգելեց գարցոցներում շինական գրքեր
գործածել իրենց սնուախապաշտ և հակաս-
տուածային բովանդակութեան համար։ Պապի
բռնած այս դիրքը շատ վիրաւորական էր շի-
նաց կայսրների համար։ բոլոր քրիստոնեայ
պաշտօնեաներն արձակուեցան և քրիստոնէու-
թեան տարածման առաջ խոշոր դժուարու-
թիւններ յառաջ եկան։ Այնուհետեւ 1747,
1805, 1815 և 1832 թուին սկսուեցան մի-
մանց յետելից հալածանք, որով ոչ միայն
քրիստոնէութեան մեծ վտանգ էր սպառնում,
այլ և շնացիների մէջ գորացաւ դէպի օտար-
ները նկատուած առելութիւնը։

Բողոքական եկեղեցիների միսիոնարութիւնն սկսուեցաւ այս դարու սկզբում եւրոպական պիտութիւնների պաշտպանութեամբ։ Հեղինակը կարծում է, որ միսիոնարները եր-

բեմն օգտուելով այս պաշտպանութիւնից պի-
րաւորել են զինացիների աղքային զդացմունքը
և ատելութիւն զարթեցրել դէպի բնիկ զինացի
քրիստոնեանները։ Այս աշխատութիւնը զիտ-
նականից զատ գործնական մեծ նշանակութիւն
և ունի ներկայ չինական յուղումների պատ-
ճառով։



ԵՐԿՐՈՒԳՈՐԾՎԿԱՆ ԸՆՀՐԱԺԵՇՑ

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

(Guru Nanak Dev Ji)

Հայել բդէւ (Խթնայ յստ— Anisoplia austriaca).—Մորեիսից յետոյ այս միջամբ, չնորհիւ իր սասատիկ ածմանն շատ տեղերի հացարոյսերի համար երկրորդն է, համարեա իր աւերիչ յարձակումներով։ Հայի բզեզը մի փայլունն սե կամ սե մետաղային մութ կանաչ գոյն ունի, ներքեւից թաւամազ է, իսկ վերևից համարեա կոկ։ Գլխի և պարանոցի վահանակի վրայ կան շատ մանր և խիստ կետեր։ Վերնաթեերը շերտաւոր և անորոշ երփներանդ են, կողքերից սեղմուած և զդյունով բոլորովին կարմիր կամ գեղին-խարտեաչ, յետին ծայրերը մութ կամ բոլորովին սե են լինուած։ Երկարութեամբ մինչև 6—7 դաշակի է։

Նատ անդամ է պատուհանի որ հացի
բգեղը ոչնչացրել է գտառների, նահանգների
ամրողջ ազգաբնակութեան հացարոյսերը. այս-
պէս, օրինակ՝ 1865—1873 թ. այդ միջատը
ոչնչացրել է հարաւային Խուսասանի բոլոր
դաշտերն և մի քանի միվան ոռուրլու վնաս
է հասցրել ազգաբնակութեանը: Ներկայ
տարուայ մէջ հացի բգեղի քանակը այնքան
մեծ է եղել, որ շատ նահանգներ տասնեակ
հազար բռւրլի ծափքեր են արել նրանց զէմ
միջոցներ ձեռք առնելու համար ⁴: Եսատ ան-

* Skr. Urval 1900 p. 818 nr. 48. kr. 596:

1. Պետ շատ չէ անցել այն ժամանակից, երբ
այդ գուշակական վարչութիւնը հացի բզեզը
ացնելու համար միայն ծախսել է 23,000 ռ.